

Posteri XLVII Kielitieteen päivillä Tampereella 6.5.2021

Fred Karlsson

Kielitieteen perusta – uusi kielitieteen oppikirja

Kohdat (A-I) kuvaavat kirjan otetta ja profiilia.

(A) Kirja esittelee kielitieteen perustaa, teorianeutraalisti valittua kielellisten ilmiöiden joukkoa ääniaalloista vuorovaikutukseen,
- jonka kielitieteellisestä relevanssista vallitsee konsensus;
- joka kuvataan tavallisella kielellä alhaisen abstraktiotason teoreettisella käsitteistöllä ja vähällä formalismilla;
- ja josta perustana täytyy tehdä selkoa jokaisessa kattavassa lingvistikisessä teoriassa.

Kirja osoittaa, kuinka oikeassa Antoine Meillet oli luonnehtiessaan kieltä järjestelmäksi, jossa **kaikki riippuu kaikesta**.

(B) Kieli ja puhe liittyvät erottamattomasti toisiinsa, toinen ei voi olla olemassa ilman toista. Läpäisevänä periaatteena on **puhekielen** periaatteet ja prosessit.

(C) Kuvauksen kohde on kielijärjestelmä (”rakenne ja systeemimerkitys”) toteutuneena puheessa ja ymmärtämisessä. Siksi kuvaus liikkuu käyttöpohjaisesti sekä **järjestelmä-** että **prosessimoodissa**.

(D) Muoto ja merkitys liittyvät rinnakkaisina toisiinsa. Tämä edellyttää **leksikon**, sanavarojen, nostamista etualalle. Juuri lekseemeissä muodon ja merkityksen liitto on ilmeisimmillään. Valtaosa semantiikasta sisältyy leksikkoon, josta myös morfosyntaksi ”kasvaa”.

(E) Kohtia (A-D) ei voi ymmärrettävästi toteuttaa ilman runsasta esimerkistöä yhdestä ja samasta kielestä (= suomesta). Tämä koskee erityisesti mutkikkaiden konstruktioiden ymmärtämistä, idiomaattisista ilmauksista puhumattakaan.

(F) Kirjoitetun kielen ja puhekielen jyrkkää kahtiajakoa ei enää ole. Uudet viestimet ja some ovat synnyttäneet uudenlaisia kielenkäytön muotoja tsättikielestä alkaen.

(G) Klassisten kansallisvaltioiden (kuten Suomen) kielitilanne on muuttunut jyrkästi. 2020-luvun Suomessa asuu vakituisesti yli 500 kielen puhujia. Monikielisyys on jo arkipäivää yksilötasollakin, samoin ensikielen ja toisten kielten taidon laaja varianssi. Tämä heijastuu yksilötasolla yksittäisen kielen (luonnollisten, vrt. al.) normien hallintaan. Kieleily ja koodinvaihto, yksittäisen puhujan samanaikainen erikielisten resurssien käyttö yleistyy.

(H) Suomenkielisen lingvistisen terminologian vakiinnuttaminen on tärkeää. Termit valitaan Tieteen termipankkiin ja VISKiin tukeutuen.

(I) Oletettu lukijakunta on kieli- ja lähiaineiden opiskelijat.

Kirja ilmestyy syksyllä 2021 painettuna noin 230-sivuisena sekä e-versiona. Jos haluat tiedon kirjan ilmestymisestä, ilmoita osoitteeseen **edix1702@gmail.com**

Seuraavassa ote johdannon alaluvusta 1.2:

1.2 Mitä kieli on?

Kyky puhua erottaa ihmisen muista eläinlajeista. Muutkin lajit kommunikoivat, mutta niiden viestintä ei vedä vertoja ihmisten kielille merkityksellisyydessä, sanojen määrässä, rakenteen eriytyneisyydessä tai tilanteisen kielenkäytön joustavuudessa. Filosofin Bertrand Russellin (1872–1970) sanoin: “A dog cannot relate his autobiography; however eloquently he may bark, he cannot tell you that his parents were honest though poor.”¹ Vaikka bordercollie Chaser vuonna 2013 pystyi yhdistämään yli 1000 pehmolelua nimiinsä ja noutamaan pyydetyt lelut kasasta,² Russellin testistä Chaserkään ei selviä.

Suomalainen hallitsee aktiivisesti parisenkymmentätuhatta eri sanakirjasanaa ja voi puhuessaan tuottaa 120 sananmuotoa minuutissa,

ääritapauksessa jopa yli 400.³ Hän puhuu 12 000 sananmuotoa päivässä.⁴ Arjen sosiaaliset kontaktit, yhteiskunnat ja kulttuurit ovat kielen varassa. Yhteys menneisiin sukupolviin säilyy artefaktien ja luolamaalausten ohessa ennen kaikkea kielellisten sanomien eli tekstien välityksellä. Kieli on maailmankuvamme ja sosiaalisen elämämme perusta. Kielen tärkeimmät yhteen kietoutuneet tehtävät ovatkin:

- **representaatio:** aivojen ja mielen kyky pienestä pitäen hahmottaa maailma ja sen tapahtumat sanoilla ja käsitteillä, jotka muodostavat arkitietomme;
- **viestintä:** yhteydenpito ja vaikuttaminen muihin, itsensä ilmaiseminen, informaation jakaminen.

Ilman viestintää lapsi ei voisi luoda representaatioita, koska lähiympäristön kielelliset ja muut sosiaaliset ja emotionaaliset syötteet ovat hänen ainoa pääsyensä niihin. Toisaalta: ilman omia lapsuudessa omaksuttuja representaatioitaan lähiympäristön ihmisillä ei olisi millä viestiä jälkikasvulleen eikä muille. Ihmisten maailmankuva rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, joka perustuu kieleen ja muihin semioottisiin merkkijärjestelmiin.

Yksittäinen **lausuma** eli taukojen välinen puheen pätkä on hämmästyttävä motorinen suoritus. 40 lihasta liikuttaa puhe-elimä eli keuhkoja, kurkunpäättä, nielua, suuta, kieltä ja huulia. Puhuja tuottaa 15 äännettä sekunnissa, jokaisen äänteen tuottamiseen osallistuu 15 lihasta. Sekunnin mittaiseen lausumaan tarvitaan siis 200 lihasliikettä.⁵

Kun ihmiskieltä verrataan muiden eläinlajien viestintään, tai kun sanotaan, että kieli on mahdollistanut ihmiskunnan kulttuurikehityksen, puhutaan lajimme **kielikyvystä**. Se on **eksaptaatio** eli toissijainen kehityksen seuraus monesta perustavammasta biologisesta ja kognitiivisesta ominaisuudesta. Näitä ikivanhoja kielen ja puheen fyysisiä lähtökohtia ovat hengitys, pystykävely, kurkunpää, suun rakenne, imemis- ja puremisreflekseihin perustuvat leuan liikkeet, muutaman sekunnin vetoinen työmuisti sekä kyky mentaalirepresentaatioihin ja kestopuistiin. Sosiaaliseen **kielilyhteisöön** liittyneinä nämä perusedellytykset mahdollistavat puhuttujen luonnollisten kielten olemassaolon ja sen, että lapsi voi **ensikielekseen** omaksua ympäristön kielen tai kielet. Kieliä on nyt eri

arvioiden mukaan 6 000–8 000, mutta moninkertainen määrä on aikojen saatossa kadonnut jälkiä jättämättä. Syntymäkuurojen viittomakielet ovat puhekielten veroisia luonnollisia kieliä.

Luonnollisuuteen on kolme näkökulmaa. (i) Puhutut kielet ovat satoja tuhansia vuosia hiljalleen ilman suunnittelua muovautuneet ilmaisemaan eri luonnon- ja kulttuuriympäristöissä tärkeiksi osoittautuneet ilmiöt kuten varosignaalit ja nimeämiset. Kieliähän on kirjoitettu vasta 5 000 vuotta, mutta *Homo sapiens* -lajin ikä on yli 300 000 vuotta.⁶ (ii) Normaali ihmislapsi omaksuu ensikielensä luontaisesti, ilman opetusta, kunhan hän on tekemisissä muiden ihmisten kanssa. (iii) Omaksuttuaan ensikielensä ihmiset käyttävät ensisijaisesti juuri sitä pitääkseen yhteyttä muihin ihmisiin ja hahmottaakseen maailmaa sanallisesti.

Jokainen luonnollinen kieli on monitasoinen ja hienosyinen kokonaisuus. Sen osat eli äänteet, sanat, rakenteet ja merkitykset ovat sosiaalisina tosiseikkoina olemassa, koska kieliyhteisö jakaa sosiaalisia **luonnollisia normeja**. Sellaisia ovat suomen kielessä esimerkiksi:

- *h* ääntyy *i:n* jäljessä korkeana ja sihisevänä, jos *k* tai *t* seuraa (ääntämysnormi: *vihko*, *pihti*).
- Hevosista puhutaan sanalla *hevonen* (semanttinen ja leksikaalinen normi).
- Pääte *-lle* liittyy substantiivin taivutusvartaloon (morfologinen normi: *naise-lle*).
- Adjektiivi kongruoi sijassa ja luvussa edussanansa kanssa (syntaktinen normi: *nuor-i-lle nais-i-lle*).

Luonnollisten normien unioni eli kaikki luonnolliset normit muodostaa **kielijärjestelmän**. Tavallinen kielentaitaja hallitsee tiedostamattaan ensikielensä keskeisimmät luonnolliset normit, niiden mukaista puhumista myöden, mutta hän ei pysty esittämään niitä sanallisesti ellei ole lingvisti. Tavallisen kielenpuhujan äidinkielen taito on piilevänä olemassa myös kun hän on hiljaa tai nukkuu, mutta ennen kaikkea taito ilmenee toimintana. Hän voi puhua ymmärrettävästi ja huomiota herättämättä (esimerkiksi vieraan aksentin takia), ja ymmärtää toisten puhetta.

Kielten luonnollisten normien ja niiden mukaisen käyttäytymisen sekä sen lopputuotteen eli puheen ja sen ymmärtämisen kuvaus on kielitieteen keskeisin tehtävä ja siihen tarvitaan teoreettisia käsitteitä

kuten normi, semantiikka, merkitys, päätte, taivutusvartalo, adjektiivi, sija, luku ja kongruoida.

Luonnolliset normit ilmenevät melko yhdenmukaisina käyttäytymistapoina, jotka ovat (lähi)ryhmälle yhteisiä ja hyödyksi. Siksi ne ovat sosiaalisesti (tarkemmin sanottuna intersubjektiivisesti) jaettuina, suurin piirtein samaan tapaan äännettyjä ja muutenkin yhdenmukaisia. Tavallinen **arkipuhe** (engl. *vernacular*) todistaa ja toisintaa normien olemassaoloa.

Normien olemassaolo käy ilmeiseksi myös, kun niitä rikotaan. Jos joku suomeksi puhuu hevosista väärällä sanalla, vaikkapa sanoilla *lehmä* tai *pevonen*, tai ääntää sanan *vihta* [vita] tai [vi:ta] (siis joko ilman *h*:ta tai pelkällä pitkällä *i*-vokaalilla), tai sanoo (kuten olen kuullut) *Hei, minä on yksi asia*, tai *Sopiteko soita sinu nyt*, suomalainen huomaa **norminrikkomukset** ja saattaa kommentoida tai mielessään ihmetellä rikkeitä. Tämä on norminrikkomuksesta seuraava **sanktio** eli rangaistus. Luonnolliset normit luovat systemaattisuutta ja mahdollistavat puheen toistuvia ilmiöitä kuten sanoja, ääntämistapoja, lauserakenteita ja merkityksiä sekä niiden välisiä suhteita. Nämä ovat **säännönmukaisuuksia**, jotka ovat puhujien omaksuttavissa ja tutkijoiden kuvattavissa. Näin sekä ensikielen omaksuminen että empiirinen, havaittaviin tosiseikkoihin perustuva kielitiede käy mahdolliseksi.

...

¹ Russell 1948: 7.

² Pilley 2013.

³ Yleisradion legendaarisen urheiluselostaja Raimo ”Höyry” Häyrisen (1940–2020) väitetään selostaneen jääkiekko-otteluita parhaimmillaan yli 400 sanalla minuutissa (*Helsingin Sanomat* 16.5.2020). Internetistä löytyy useita näytteitä Häyrisen ilmiömaisista suorituksista.

⁴ Lukuun 12 000 (joka koskee sekä naisia että miehiä) olen päätenyt seuraavasti. Psykologit Mehl & al. 2014 ovat empiirisesti selvittäneet, paljonko sanoja (= sananmuotoesiintymiä, s. 4-54) amerikkalaiset yliopisto-opiskelijat (210 naista, 186 miestä) keskimäärin käyttävät päivässä. Tulos oli noin 16 000, merkitseviä eroja sukupuolten välillä ei todettu. Saman tekstisisällön ilmaisemiseksi suomi käyttää tietenkin vähemmän erillisiä sanoja kuin Englanti. Sanojen määrä *Ihmisoikeuksien julistuksessa* on englanniksi 1 452, suomeksi 1 080, eli suomen sanamäärä on 74,4 % englannin vastaavasta. Tämä prosenttiosuus 16 000:sta on noin 12 000. Tietenkään amerikkalaiset yliopisto-opiskelijat eivät edusta amerikkalaista keskivertopuhujaa, eivätkä tavalliset suomalaiset varmaan puhu samalla tavalla kuin USA-opiskelijat, joten lukua 12 000 voi parhaimmillaan pitää viitteellisenä. Jos suomalaiset todella ovat niin vähäpuheisia kuin jotkin stereotypiat antavat ymmärtää, luku voi olla paljonkin pienempi. Vrt. Wilkins & Isotalus 2009, toim.

⁵ MacNeilage 2008: 4.

⁶ J.-J. Hublin & al. 2017, New fossils from Jebel Irhoud, Morocco and the pan-African origin of *Homo sapiens*. *Nature* 546, 289–92. doi:10.1038/nature22336